

Verslag VFVO examenbespreking Filosofie 2021-22, Havo, Tijdvak 1 – 19 mei 2022

Verslaglegger: Michel Cents

Mededelingen door voorzitter van de examenbespreking Ben Bornebroek

Naar aanleiding van deze bijeenkomst, en ook de afgelopen algemene ledenvergadering, bleken er vragen te zijn ontstaan over de bedoeling van deze bijeenkomst, de rol van Cito tijdens deze bijeenkomst en de rol van het bestuur van het VFVO tijdens deze bijeenkomst. De voorzitter legt uit dat deze examenbespreking opgezet is als een service die voor en door het VFVO wordt verzorgd. Hiermee proberen wij als vakvereniging ons vak, en daarmee ook onze praktijk, te beschermen. Door overeenstemming te bereiken, waarborgen haar leden de kwaliteit van het vak. Zo wordt het duidelijk wat voor type antwoorden er goed en ook fout gekeurd kunnen worden. Betreft de aanwezigheid van het Cito, legt de voorzitter uit dat zij toelichting kunnen geven over de bedoeling van een specifieke vraag en welke eindterm hieraan is gekoppeld. Dit geeft ons als vakvereniging een waardevolle stem, om mee te nemen in onze overwegingen.

Vanuit een huishoudelijke melding wordt verteld dat dit het eerste examenjaar is waarin wordt gewerkt met het nieuwe format van de syllabus. Er wordt gesteld dat het veilig is om te zeggen dat leerlingen dit als een makkelijk te leren format ervaren, maar dat de leerlingen het examen niet bijzonder goed gemaakt hebben. In het achterhoofd houdende dat dit verschillende oorzaken kan hebben, benadrukt de voorzitter dat het van belang is dat de leden niet op zoek gaan naar het te makkelijk goedkeuren van antwoorden die 'in de buurt komen'. Maar dat we kritisch blijven zodat ook de Cito hier op een correcte manier bij aan kan sluiten en we een goed beeld krijgen van de moeilijkheidsgraad van dit examen.

Opmerkingen vooraf door toetsdeskundige Stijn Ockeloën.

Stijn Ockeloën stelt zich voor als toetsdeskundige vanuit Cito. In deze hoedanigheid is hij verantwoordelijk voor het havo-examen.

De toetsdeskundige ziet het als zijn taak om de betrouwbaarheid van het examen te waarborgen, zodat het examen toetst wat het behoort te toetsen en de leerlingen doen wat ze behoren te kunnen. Het Cito is aanwezig om eventueel uitleg te geven over welke stof er gekoppeld is aan welke vragen en welke ruimte er is in de beoordeling. Er wordt toegelicht dat er verschil is tussen de elementen en de voorbeelden in het correctievoorschrift. Er wordt benadrukt dat de voorbeelden er zijn om een indruk te geven, waarbij de elementen de minimale strekking van een antwoord bevatten. Het element van een goed antwoord hoeft hierom niet letterlijk terug te komen.

Ook hier wordt aangehaald dat dit het eerste examen met het nieuwe format van de syllabus is. Waar dit voorheen een boek met bijbehorende eindtermen was, is dit nu een syllabus met eindtermen waarin volledig wordt aangegeven wat de lesstof is. Er wordt benadrukt dat er naast de syllabus wel een lesboek is, maar dat het examen is gebaseerd op de syllabus. Zou er een verschil ontstaan, dan is de syllabus altijd leidend. Zo kan het vervelend zijn als er een klein verschil zit tussen de syllabus en het lesboek, maar wordt dit niet als relevant voor het examen gezien. Wanneer het zou blijken dat er wel een verschil in zit, dan zou dit, onder de docenten, zoveel mogelijk met elkaar gedeeld moeten worden. Zo houden we elkaar, en de leerlingen, scherp.

In een tweede opmerking vertelt de toetsdeskundige dat de huidige eindtermen specifiek aanduiden wat er in het examen terugkomt. In de toekomst zal deze mate van detail verdwijnen en zullen de eindtermen algemener worden. De toetsdeskundige verwacht dat hier nieuwe discussies over zullen ontstaan en nodigt eenieder dan ook van harte uit om hiervoor in gesprek te gaan.

Opmerking bij verslag: Bij elke vraag staat eerst het antwoord element, daarna de opmerkingen vanuit de bespreking.

Hieronder volgt een weergave van de posities van deelnemers die uitgewisseld zijn.

Opgaves:

1. Een goed antwoord bevat een uitleg dat filosoof-koningen volgens Plato ideale heersers zijn: filosoof-koningen hebben een geschikt karakter/ het juiste inzicht om te regeren. De vraag vanuit de voorzitter is wat er verstaan kan worden onder 'een geschikt karakter'?

In het antwoord van een aantal leerlingen blijkt dat zij antwoord geven op deze vraag vanuit de visie van Dahl. Hier lijkt ruimte te zitten om met de 2^e correcter overeenstemming te vinden. Ook het gebruik van 'de rede' als in 'redelijke mensen moeten leidinggeven' kan, in overleg met de 2^e correcter, goed worden gekeurd.

Vanuit de leden komt het verzoek om in het vervolg de vragen eenduidiger te formuleren. Dit zou voor leerlingen duidelijker richting geven waarop zij zouden moeten antwoorden. Door deze ambiguïteit lijkt er veel goed te kunnen worden gekeurd. Er lijkt hierdoor veel ruimte te zijn bij het nakijken. Ook wordt aangegeven dat veel leerlingen zich hierdoor verplicht voelden om het hele verhaal op te schrijven, denk aan de drie delen van de ziel en de functie van mensen in de maatschappij. De vraag was wellicht iets te open?

2. Een goed antwoord bevat een argumentatie met het voorbeeld van de invloed van voxpops of gewone mensen het intellectuele vermogen kunnen ontwikkelen om hun eigen belang te scheiden van het algemene belang. De voorzitter geeft aan dat dit door veel leerlingen werd ervaren als een moeilijk te beantwoorden vraag. Ze moeten veel doen voor één punt, waardoor er weinig punten gehaald zijn. De vraag zelf is wellicht niet alleen te moeilijk, maar ook de vraagstelling is wellicht te moeilijk. Dit komt met name door de vele elementen in het antwoord.

Uit de vraagstelling lijkt het voor veel leerlingen een probleem om te bepalen wat 'dit intellectuele vermogen' precies is. Sommige leerlingen hebben het over het intellectuele vermogen van de voxpop, anderen over het intellectuele vermogen in het algemeen.

Voor het toekennen van punten moet het *voorbeeld* van voxpop wel mee worden genomen. Uitleg moet *aan de hand van* het voorbeeld. Ook moet het eigen belang hierin worden meegenomen. Het woord 'voxpop' zelf hoeft niet per se genoemd te worden.

3. Een weergave van het argument van Dahl dat voor politieke beslissingen altijd morele overwegingen nodig zijn. De vraag is in hoeverre leerlingen refereren naar morele overwegingen?

Een antwoord waarin alleen wordt genoemd dat er niet zoiets bestaat als het een wetenschap van regeren, dat je geen absolute kennis kan hebben, is niet voldoende. Dan refereert een leerling misschien wel naar morele overwegen, maar maakt de leerlingen een ander argument.

De vraag wordt gesteld of het niet-zijn van een expert in morele overwegingen ook goed kan

worden gekeurd. Er wordt geneigd dit wel goed te keuren.

Belangrijk is om *onderscheid* te maken tussen het 'technische kennis' argument en de 'morele overweging' argument.

Vanuit Cito biedt dit ruimte: er dient minimaal *onderscheid* gemaakt te worden tussen technische expertise en morele overweging. Als dat onderscheid erin terugkomt, is dat voldoende. Dat mogen correctoren op twee verschillende manieren interpreteren.

4. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:
- 1) een uitleg met de relativistische wereldbeschouwing dat Kelsen het eens is met Lippmann: er bestaat volgens beiden geen inzicht in de absolute waarheid, en
 - 2) een uitleg met de relativistische wereldbeschouwing dat Kelsen het niet eens zou zijn met Lippmann: het ontbreken van absolute waarheid is geen probleem voor de democratie, maar juist een voorwaarde. De voorzitter stelt de vraag hoe expliciet er moet instaan dat het geen probleem in maar een voorwaarde is? Veel havisten noemen het niet als voorwaarde. Hoe formuleert een leerling een voorwaarde?

Vanuit de leden wordt gesteld dat er niet duidelijk in de vraag staat dat er een voorwaarde genoemd moet worden. Het correctievoorschrift zou hierop aangepast moeten worden.

Vanuit Cito wordt echter gesteld dat in de syllabus staat dat de relativistische wereldbeschouwing niet alleen een bijkomstigheid is, maar ook echt een voorwaarde. Een leerling kan niet stoppen nadat er alleen een probleem wordt gemeld. Hier is meer *uitleg* vereist. De voorwaarde geeft namelijk de strekking van het antwoord aan. De leerling zal aan moeten geven dat democratie bestaat bij gratie van een relativistische wereldbeschouwing.

Het verschil van verschillende stemgeluiden kan, in overleg, gezien worden als hetzelfde als absolute waarheid.

5. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:
- 1) een uitleg dat democratie volgens Tocqueville tot despotisme kan leiden: het idee van gelijkheid leidt tot individualisme en het verlies van burgerzin, waardoor de staat meer macht krijgt en kan vervallen tot despotisme, en
 - 2) een argument dat de vrije pers deze gevaren van het gelijkheidsideaal kan beperken: een vrije pers voorkomt door een kritische houding dat de staat te veel macht krijgt / draagt door een kritische houding bij aan de burgerzin. De voorzitter stelt dat hier veel van leerlingen wordt gevraagd. Er moeten veel stappen worden genomen.

Wanneer in het eerste gedeelte van het antwoord 'de tirannie van de meerderheid' wordt genoemd, en in het tweede gedeelte een correcte verwoording een kritieke houding vanuit de pers, kan het tweede gedeelte goed worden gerekend. Het criterium is hier dat het antwoord niet makkelijker mag worden. Als de leerling goed kan uitleggen dat de pers tegenwicht kan bieden, kan het tweede gedeelte goed worden gerekend.

Wanneer alleen zacht of mild despotisme wordt genoemd, zoals het vijfde gevaar in eindterm 17, is dat niet voldoende. Hier mist iets belangrijks in het antwoord. Het *ontstaan* van despotisme is noodzakelijk. Hoe een leerling hier komt, daar is ruimte voor. Leerlingen

moeten wel de ontwikkelingsgang voorleggen. Je zou met de tweede corrector kunnen overleggen of het overslaan van een stap een groot vergrijp is. Wanneer de focus alleen ligt op het ontsporen van de burgerzin, verklaart dit nog niet het ontstaan van een despoot.

Sommige leden vinden dit te streng. Hun kritiek is dat de syllabus te veel stappen veronderstelt.

6. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:
- 1) een uitleg in welk opzicht tekst 1 overeenkomt met het model van democratie als markt: in het democratisch proces staat competitie centraal en de eigen journaals van politieke partijen kunnen beschouwd worden als een uiting van deze competitie, en
 - 2) een argumentatie of bij het maken van eigen journaals door politieke partijen aan de voorwaarde van tolerantie wordt voldaan dat het mogelijk is om kritiek te uiten op een concurrent. De voorzitter stelt de vraag in hoeverre 'concurrentie' en/of 'competitie' in het antwoord moet zitten.

Er wordt gesteld dat het gebruik 'concurrentie' en/of 'competitie' wel de kern zou moeten zijn. Alleen vraag en aanbod is te weinig. Ook de symboliek van een 'marktkraampje' alleen is niet voldoende. Wanneer dit gebruikt zou worden, moet er wel de geest van Schumpeter in terug gevonden kunnen worden.

Het tweede gedeelte van de vraag is gebaseerd op eindterm 23.

7. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:
- 1) een uitleg van Sandels opvatting dat een neutrale staat ondermijnd is voor de democratie: als conflicten over het goede leven verdwijnen uit de publieke sfeer, ondermijnt dat democratisch burgerschap, en
 - 2) een uitleg met tekst 2 dat filterbubbels volgens het communitarisme onwenselijk zijn: door filterbubbels komen mensen niet meer in contact met andere levens, terwijl mensen volgens het communitarisme juist in gesprek met andere mensen betekenisvol kunnen samenleven. De voorzitter stelt dat er vragen waren over het aspect van ondermijning.

Vanuit de leden worden beide aspecten, onwenselijkheid en onmogelijkheid, naar voren gebracht. In het correctievoorschrift wordt namelijk alleen vanuit onwenselijkheid geredeneerd. Is onmogelijkheid in dit geval ook goed?

Vanuit Cito wordt gesteld dat er een stap moet worden gezet naar onwenselijk, ook als onmogelijk wordt genoemd. Als het erbij komt is dat prima. Als het alleen zo wordt ingezet, dan is het een andere vraag. Onmogelijkheid is op zichzelf niet automatisch goed. Het normatieve element moet erin.

8. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:
- 1) een uitleg van Biesta's kritiek op een individualistische visie op democratie: democratie heeft zelf geen inhoud, maar moet altijd verbonden worden met pluraliteit,
 - 2) een kritiek op de filterbubbel vanuit Biesta's idee van politiek bestaan aan de hand van tekst 2: een eigen, subjectieve manier van leven hangt altijd samen met de mogelijkheden van anderen, terwijl de filterbubbel de indruk wekt dat ons beperkte eigenbelang het enige is dat bestaat. De voorzitter constateert dat het geen makkelijk vraag is. De leerlingen

redeneren niet in het correctiemodel. De voorzitter suggereert dat het element 'omgang met anderen' er minimaal in moet. Dit kan niet alleen vanuit het individu.

Het niet in je eentje vormgeven kan ook goed gekeurd worden, evenals 'politiek bestaan', mits goed uitgelegd en goed begrepen.

Er wordt geconstateerd dat het in de syllabus allemaal over school gaat en in het examen over de filterbubbel. In dit geval het deze vraag geen onderwijscontext. Er heerst hierdoor kritiek op de vraagstelling. De vraag neemt niet de context van syllabus over.

Vanuit het Cito wordt gesteld dat de tekst in de syllabus wat droog is. Bij het formuleren van de elementen wordt zo dicht mogelijk bij de syllabus gebleven. Dat er verschillen in zitten, is begrijpelijk. Als leerlingen iets anders uitleggen dan in de context van de filterbubbel, maar wel de kern raken van het politiek bestaan, kan dat goed worden gerekend.

9. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- 1) een uitleg dat volledige vrijheid van meningsuiting volgens Mill in het algemeen belang van de democratie is: ze beschermt het individu en beperkt de macht van de staat, en
- 2) een argumentatie of de grabbelton een oplossing is voor het gevaar van dogmatisme dat Mill noemt: mensen houden hierdoor hun overtuigingen wel / niet als vooroordeel of dood dogma vast. De voorzitter vraagt wat precies de kaders zijn.

Het kader vanuit het eerste onderdeel is de vier redenen die Mill aanvoert zoals in de syllabus gedaan wordt.

Vanuit Cito wordt gesteld dat in er het tweede onderdeel, vanuit eindterm 31, meerdere antwoordmogelijkheden gerechtvaardigd zijn.

Voorbeelden vanuit utilisme / liberalisme kunnen in principe niet goed gerekend worden, ten zij er expliciet een koppeling gemaakt wordt met volledige vrijheid van meningsuiting en het algemeen belang.

10. Een goed antwoord bevat een weergave dat volgens Mill de kwaliteit van beslissingen groter wordt wanneer er meer burgers bij betrokken zijn, omdat daardoor meer informatie beschikbaar komt over de omstandigheden van de burgers.

Eenduidig. Geen vragen/opmerkingen.

11. Een goed antwoord bevat een uitleg met Mills opvatting over stemrecht dat Mill een diploma-democratie niet als probleem zou zien, omdat hij hoogopgeleiden meer stem wil geven dan laagopgeleiden.

Geen vragen/opmerkingen.

12. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- 1) een weergave van een van de redenen dat burgers volgens Schumpeter politiek minder rationeel zijn: groepsdruk / invloed van het onderbewuste / afstand tot politieke besluiten / tekort aan persoonlijke invloed op politieke besluiten,

2) een uitleg van het verband tussen Mills mensbeeld en zijn ontplooiingsliberalisme: politieke betrokkenheid stimuleert dat mensen zelfstandig denken en leven, waardoor zijzelf en de samenleving gelukkiger worden, en 3) een argumentatie voor of tegen directe inspraak van burgers bij politieke besluitvorming, met een afweging van de opvattingen van Schumpeter en Mill.

Vanuit de leden komt de vraag in hoeverre het eerste onderdeel benoemt of uitgelegd dient te worden. Gaat het hier wezenlijk om een weergave of een benoeming? Is 'invloed van het onderbewuste' als antwoord voldoende.

Het gaat hier om een weergave, maar door de vraagstelling 'geef een van de redenen' wordt dit gezien als een reproductievraag, waardoor een benoeming ook goedgekeurd kan worden.

Vanuit de leden wordt de bevinding gedaan dat er onduidelijkheid is over wat een vraag van de leerling vraagt. Omdat in de vraag de *koppeling* naar 'minder rationeel' niet wordt gemaakt, is de benoeming alleen voldoende.

In het tweede onderdeel wordt dit wel gedaan en kan dit daarom ook worden geëist van de leerling.

13. Een goed antwoord bevat een uitleg met tekst 3 van de paradox van de bescherming van vrijheid en gelijkheid: de bescherming van vrijheid en gelijkheid kan zichzelf ondermijnen als de vrijheid om jezelf niet te informeren over politieke kwesties leidt tot de macht van politieke partijen die de democratie (en daarmee vrijheid en gelijkheid) willen afschaffen. De voorzitter vraagt in hoeverre tekst 3 in het antwoord moet worden betrokken.

De leden concluderen dat tekst 3 erin moet. De vraag is echter wanneer je de tekst er ook in betreft. Conclusie lijkt dat de *inhoud* van tekst 3 wel gebruikt moet worden, niet alleen benoemd worden. Of 'het verbod op politieke partijen' genoeg context biedt, kan met de tweede corrector overlegd worden.

Opmerking is dat het een lastige tekst is voor leerlingen om inhoudelijk te begrijpen.

14. Een goed antwoord bevat een andere begripsanalyse van 'democratie' dan die in tekst 4, met: 1) een andere definitie dan: regering van het volk, 2) een andere vooronderstelling dan: het volk is betrokken bij de regering van de samenleving / het volk betekent alle stemgerechtigde Nederlanders, en 3) een andere implicatie dan: hoe minder zeggenschap 'het volk' heeft én hoe meer de macht berust bij een kleine groep mensen, hoe minder er sprake is van een democratie

De leden complimenteren allereerst de vraag.

De vraag is of leerlingen de woorden 'definitie', 'vooronderstelling' en 'implicatie' moeten noemen, of dat ze dit ook impliciet mogen doen. Er wordt gesteld dat er geen verplicht format hoeft te zijn, maar dat de docent het zich hier wel lastig mee maakt.

Vanuit Cito wordt gesteld dat er consistentie en samenhang tussen de elementen dient te zijn. Als er eerst een synoniem genoemd wordt, kunnen de overige elementen alsnog goed

gekeurd worden mits er een andere vooronderstelling en andere implicatie worden gebruikt. Aanmerkingen vanuit de leden op de vraagstelling: het zou fijn zijn als zoiets als 'het bieden van alternatieven vanuit andere theorieën' ook in de vraag zelf zou komen te staan.

Cito benadrukt de vaardigheid om een definitie op te kunnen stellen vanuit een begrip.

15. Een goed antwoord bevat een argumentatie of de blackbox-democratie wenselijker is dan elke andere staatsvorm, met twee van de voordelen van democratie volgens Dahl.

De laatste twee punten van Dahl staan niet in het correctievoorschrift; welvaart en oorlog. Met een nette argumentatie, kan dit ook goed worden gerekend.

Cito zelf ziet geen inhoudelijk aanknopingspunten voor een toepassing van de laatste twee redenen. Een heel goed en creatief argument zou echter geen bezwaar zijn.

16. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

1) een uitleg met het begrip 'minderheid' welk nadeel, volgens het deliberatieve model, in tekst 5 wordt opgelost: loting voorkomt dat permanente minderheden geen politieke invloed kunnen uitoefenen, en

2) een uitleg met het begrip 'legitimiteit' welk nadeel, volgens het deliberatieve model, in tekst 5 wordt opgelost: de vraag naar legitimiteit wordt ondervangen door het voeren van een (socratisch) gesprek.

Er wordt gesteld dat het correctievoorschrift nadelen zou missen die wel in de syllabus genoemd worden, met name 'het versterken van bestaande machtsstructuren'. Dit blijkt bij nader onderzoek ook onderdeel te zijn van het correctievoorschrift.

Wanneer in het eerste onderdeel 'loting' niet wordt genoemd, omdat het niet letterlijk in tekst 5 wordt genoemd, kan dit goed worden gekeurd wanneer de manier van besluitvorming in de volkskamer goed door de leerling wordt begrepen.

Wanneer in het tweede onderdeel de koppeling gemaakt wordt tussen 'minderheden' en 'het voeren van een (socratisch) gesprek' in plaats van 'de vraag naar legitimiteit' en 'het voeren van een (socratisch) gesprek' is hier ook een punt voor te geven.

17. Een goed antwoord bevat een uitleg met tekst 5 van een voordeel van het organiseren van instemming volgens het deliberatieve model: door een kritische analyse van argumenten voor en tegen, in een respectvol gesprek zonder strijd door partijstandpunten, kunnen nieuwe oplossingen worden gevonden / kan makkelijker overeenstemming worden bereikt met maatschappelijke minderheden / kunnen meningsverschillen inzichtelijk worden / kunnen betere beslissingen worden genomen.

Geen opmerking / vragen.

18. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

1) een weergave van het feit van redelijk pluralisme dat mensen op vrije en redelijke wijze tot verschillende inzichten komen over hoe te leven,

2) een uitleg dat politieke autonomie volgens Rawls een mogelijkheden- voorwaarde is voor overlappende consensus: politieke autonomie erkent het feit van redelijk pluralisme waardoor iedereen vanuit eigen overtuigingen kan instemmen met democratische wetten, en 3) een argumentatie of overlappende consensus noodzakelijk is voor Bilgiç' ideale democratie.

Er wordt geconstateerd dat dit een leuke en duidelijke vraag is.

19. Een goed antwoord bevat een uitleg met het begrip 'natuurtoestand' welk doel het sociaal contract volgens Rousseau heeft: het sociaal contract moet de vrijheid uit de natuurtoestand die in het samenleven / door bezit verloren is gegaan herstellen. De voorzitter vraagt in hoeverre 'de natuurtoestand' in het antwoord terug moet komen.

Vanuit de leden wordt gesteld dat een implicatie voldoende is en goed gerekend kan worden. Vrijheid moet er wel inzetten.

Cito betoogt dat er wel gevraagd wordt om een *verschil* tussen de huidige toestand en de andere toestand uit te leggen.

20. Een goed antwoord bevat een uitleg met het voorbeeld van Lord of the Flies van de rol van gelijkheid in Rousseaus opvatting van de algemene wil: de jongens verbinden zich allemaal op gelijke manier aan de algemene wil die zij zichzelf opleggen (lol maken, overleven en een vuur brandend houden).

Er is onduidelijkheid over hoe gelijkheid kan worden opgevat. Is het *geven* van een stem aan de algemene wil voldoende? Het idee van *gelijkgestemden* lijkt volgens de leden niet voldoende. Er volgt een mooie filosofische discussie in hoeverre we gelijk zijn in het geven van onze stem, waar te weinig tijd voor is.

Er wordt geconcludeerd dat de 'algemene wil' *bindt* en allen in gelijke mate bevoordeelt. Iedereen moet de algemene wet *volgen*. Gelijkheid van *stemmen in zichzelf* is niet voldoende om de algemene wil te bepalen.

21. Een goed antwoord bevat een uitleg met het voorbeeld van Lord of the Flies dat volgens Plato elke democratie vervalst tot een tirannie: door vrijheidsstreven nemen begeerten de overhand / worden plichten verwaarloosd, waardoor ruimte ontstaat voor een tiran zoals Jack om de macht te grijpen. Er wordt door de voorzitter voorgesteld dat er meerdere antwoorden mogelijk zijn als het gaat over de strekking van het antwoord. Wanneer voldoet het aan de strekking van het antwoord?

Cito verwijst naar p. 25/26 van de syllabus, waar de democratische mens te zwak is om weerstand te bieden aan tirannie. De strekking van deze redenering moet terugkomen in het antwoord van de leerling. Vakinhoudelijk kan er prima worden overlegd. Ook de primaire tekst is voldoende voor vakinhoudelijk gronden.

22. Toepassen van begrippenpaar. Niet duidelijk hoe te beoordelen. Is benoeming voldoende. Is cv wordt toepassing genoemd. Goed toepassen is lastig bij begrippenpaar. Cito; stijlregel is dat het filosofische invulling aan wordt gegeven.

Cito; onmogelijkheid van neutraliteit: klein verschil boek en syllabus. Wordt duidelijk gekoppeld aan de rol van onderwijsprofessionals.

23. Een goed antwoord bevat de volgende elementen: 1) een uitleg dat volgens Friedman de overheid alleen eisen mag stellen op het gebied van geletterdheid en gedeelde waarden, omdat deze noodzakelijk zijn voor democratisch burgerschap, en 2) een argument dat deze opvatting van Friedman indoctrinatie niet kan tegengaan: weinig overheidsbemoeienis kan indoctrinatie door andere groeperingen dan de staat niet tegengaan in het onderwijs

Er wordt een verschil geconstateerd tussen de tekst in de syllabus en de eindterm. Dit verschil betreft de vraag welke twee kwaliteitseisen de overheid aan onderwijs mag stellen, specifiek de idee of *waarden* in het onderwijs gedeeld moeten worden. Volgens sommigen laat Friedman dit over aan de ouders en is dit wellicht een fout in de syllabus.

Als het volgens Cito op vakinhoudelijke gronden aantoonbaar is dat waarden volgens Friedman niet onder de kwaliteitseis vallen, dan is een ander antwoord mogelijk. Denk aan geletterdheid en rekenen. Er wordt aanbevolen hier integer mee om te gaan.

In het tweede gedeelte is de vraag wie onder de noemer van indoctrinatie vallen. Familie en docenten worden ook gezien als groeperingen, evenals 'de staat'. Daar is dus ruimte.

24. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:
- 1) een argumentatie of tekst 6 aansluit bij het mensbeeld van Nietzsche of bij het mensbeeld van Rousseau,
 - 2) een uitleg met tekst 6 van een kritiekpunt op het andere mensbeeld (Rousseau of Nietzsche)

Leerlingen begrijpen wel dat ze moeten kiezen, maar niet hoe ze 'van een kritiekpunt op' in de vraagstelling moeten toepassen. Zo geven sommige leerlingen kritiek vanuit Rousseau kritiek op Nietzsche, of vice versa.

Vanuit het Cito en de leden is hier geen bezwaar tegen. Dit moet echter wel met behulp van tekst 6 gebeuren.

25. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:
- 1) een uitleg dat Parekhs reden dat sommige uitingen bepaalde belangen dienen te herkennen is in Arora's kritiek op de verfilming: een grote filmstudio zal het verhaal zo willen vertellen dat het veel geld opbrengt en dus het eigen belang dient en niet dat van de benadeelde groep,
 - 2) een uitleg dat Parekhs reden dat niet elk verhaal kan worden begrepen als 'zoeken naar waarheid' te herkennen is in Arora's kritiek op de verfilming: makers van een film waarin de raciale/koloniale geschiedenis wordt weggelaten, moeten aanspreekbaar zijn op hun macht.

Er word voorgesteld dat andere belangen dan geld ook goed zijn, maar het moet wel een wezenlijk *eigen* belang zijn. Het eigen belang moet wel relevant worden gemaakt.

In het tweede onderdeel gaat het specifiek om Arora's *kritiek* dat niet elk verhaal begrepen

kan worden als zoeken naar waarheid. Zij heeft niet per se een bezwaar tegen feelgood movies.

Sommige leden geven aan dat dit te veel gevraagd is van leerlingen, ook zo aan het einde van het examen.

26. Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- 1) een uitleg dat de lekenstaat de spanning tussen vrijheid en gelijkheid kan oplossen voor zover een lekenstaat geen voorkeuren voor bepaalde manieren van leven laat blijken, en
 - 2) een uitleg dat Tonga geen lekenstaat is omdat het christendom door het staatshoofd openlijk wordt uitgedragen
- Geen opmerkingen.

Geen opmerking/ vragen.